

НАКАЗАТЕЛНИЯТ КОДЕКС ОТ 1968 г. – НОВ ЕТАП В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

Нели Радева*

Увод

Наказателният кодекс е приет на 15 март 1968 г. Представява важна стъпка в усъвършенстването на българската правна система. Той е един от най-важните нормативни актове, изготвени съгласно програмата на българското правителство за обновяване и усъвършенстване на социалистическото законодателство. Изграден е върху основните принципи на наказателната политика и на българската социалистическа държава. Задачата му е опазване на обществения и държавния строй на народната република, социалистическата икономическа система и социалистическата собственост, политическите, личните и имуществените права на гражданите, гарантирани от Конституцията от 1947 г. В кодекса са предвидени нови наказателноправни норми, които служат в борбата за предотвратяване и ограничаване на престъпността, при спазване на принципите на социалистическата законност, на социалистическия демократизъм и хуманизъм. Отразени са редица нови положения и институти. Утвърждават се и се разширяват правомощията на обществените организации да прилагат социалистическото право вместо държавните органи. Причината за това решение е, че държавната принуда по редица престъпления, заради значително намалената обществена опасност, се заменя с мерки за обществено въздействие. Не на последно място с него се осъществява ревизия на българското наказателно законодателство и се завършва втората наказателната кодификация, която е напълно съобразена с особеностите на тогавашното ни обществено развитие. Изследването на Наказателния кодекс от 1968 г. би дало по-ясна представа за провежданите реформи в социалистическата ни държава, а добрите и лошите практики от недалечното минало могат да послужат като ценен извор за бъдещи законодателни промени.

* Нели Радева, доктор по право, главен асистент, катедра “Публичноправни науки”, УНСС, email: radeva.neli@abv.bg

Цел и методология на изследването

Студията е посветен на годишнината от приемането на Наказателния кодекс през 1968 г. и новото, което е предвидено в него [1]. Предназначен е за широк кръг читатели: съдии, прокурори, адвокати, студенти по право, както и всички имащи интерес към историята на българското наказателно право. Изследването в най-общи линии обхваща причините за отмяна на Наказателния кодекс от 1951 г., изготвянето, обсъждането и приемането на нов.

Целта на това проучване е да се проследи процесът на обсъждане и приемане на НК, поставените пред законодателя задачи, съпоставка между двата наказателни кодекса, както и нововъведенията в кодекса от 1968 г.

Постигането на тези цел се реализира чрез изясняването на следните изследователски задачи: запознаване с необходимостта от приемането на нов наказателен кодекс и новостите в него.

Основна хипотеза на изследването

Основната хипотеза на изследването е, че при изработването на НК от 1968 г. законодателят се ръководи от политическото, икономическото и културно развитие на Народна република България, от необходимостта от промени и нововъведения в наказателното ни законодателство. Освен че изготвянето на проекта е възложено на специална комисия, той е подложен на обществено обсъждане. Новият НК предвижда: изменения в системата на общата и на особената част, създаване на нови норми, включване на наказателни разпоредби от други закони, уточнения и подобрения във формулировката на ред състави, както и в наказанията за отделните престъпления и т.н.

Приложена методология и методика

При извършване на изследването са използвани два основни изследователски метода: исторически и сравнително-правен. Чрез първия се изучават събитията и процесите в социалистическа България и причините за отмяната и приемането на новия кодекс, а чрез сравнително-правения се прави съпоставка на наказателноправните норми на двата кодекса на този от 1951 г. и от 1968 г. В края на изложението е обърнато внимание и на ново в системата на наказанията.

Причини за отмяна на Наказателния кодекс от 1951 г.

Необходимостта от усъвършенстването на наказателноправните норми, съобразно условията в социалистическата ни държава, нараства особено след провеждането на Априлския пленум (2-6 април 1956) г. [2] Създават се нови

организационни форми на обществено въздействие: другарски съдилища, комисии за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, доброволни отряди на трудещите се за опазване на обществения ред, наблюдателни комисии за превъзпитание на осъдените.

Приемането на нов Наказателен кодекс е резултат от това, че този от 1951 г. отразява един минал вече етап. Той урежда като престъпни деяния прояви, които в един момент престават да представляват обществена опасност. Наред с това съществуват други, които не са въздигнати в престъпления. Също така част от наказанията не съответстват на обществената опасност на деянията.

В НК от 1951 г. съществуват известни празноти, например в общата част преди всичко относно: а) рецидива, и по-специално „опасния рецидив“; б) хипотезите на освобождаване от наказателна отговорност при замяна на наказанието с мерки за обществено въздействие и възпитание; в) установяване на организирани възпитателни грижи и възпитателен надзор при ред наказания без лишаване от свобода, при условното осъждане и предсрочното освобождаване; г) съответно уреждане на принудителните медицински мерки. От друга страна, в особената част липсват състави като: на посегателствата срещу трудови права на гражданите и срещу младежта, на престъпленията против мира и човечеството.

Допълнения следва да се извършат и по кодификационни съображения. В НК трябва да бъдат включени всички онези наказателни разпоредби, които до този момент фигурират в други закони: Закона за защита на мира, Закон за горите, Закон за митниците, Закон за лова и др. Също така е било наложително да се направят подобрения в някои от съществуващите разпоредби, като се вземат предвид българският социалистически опит, съветското законодателство и постиженията на социалистическата наказателноправна теория. В стария НК още е налице и надценяване ролята на принудата в борбата с по-леки престъпления, подценена е и възпитателната роля на наказанието и въобще не е отразено участието на обществеността. Създават се и известни затруднения за съдилищата при индивидуализирането на санкциите, тъй като за някои престъпления са установени високи минимума и максимума. Възможностите за налагане на наказания без лишаване от свобода са ограничени. В него още не са предвидени и принудителни медицински мерки за лице, което е извършило обществено опасно деяние, в състояние на невменяемост. Всичко това налага необходимостта от изработването на нов НК.

Изработване на проекта за нов Наказателен кодекс

През 1963 г. се започва подготовка за ревизия на българското наказателно законодателство.

Изработването на проекта е възложено на специална комисия при Съвета по законодателството към Министерство на правосъдието. В нея участват специалисти не само от министерството, но и от Главна прокуратура, Върховният съд, Министерство на вътрешните работи, юридическата група на Министерски съвет и изтъкнати професори и научни работници от Юридическия факултет на Софийския университет и правния институт при БАН. По редица въпроси са направени и консултации с лекари, педагози и психолози. Подготовката на проекта протича под непосредственото ръководство на проф. Иван Ненов. Той познава изключително добре всички прогресивни и модерни решения на западноевропейските наказателни системи. Така този кодекс е приет добре не само от специалистите на изток.

Министерството предоставя след няколко годишен задълбочен труд първоначалния проект за разглеждане от правните работници в цялата страна. В резултат на което последват редица ценни предложения за неговото подобрене от съдийските, прокурорските, следователските и адвокатските колективи. Така през пролетта на 1967 г. проектът е подложен на обществено обсъждане. Той е разискван на събрания на колективи на трудещите се, в заводи, предприятия и трудовокооперативни земеделски стопанства, както и на събрания, организирани от обществените организации. По този начин със съдържанието на новия НК, в нашата страна, трудещите се са предварително запознати. На последните им се дава възможност да изкажат своите мнения и предложения. Едва след това НК е внесен отново в пленума на Съвета по законодателството, в Законодателната комисия при Народното събрание за предварително обсъждане и в Министерския съвет. Тогавашните управляващи приемат, че общественото обсъждане на новия НК е израз на демократичния характер на тяхната социалистическа власт. В крайна сметка НК е дело не само на специалистите юристи, а и на трудещите се [3]. Главната задача на проекта, е да установи такива наказателноправни норми, които да направят борбата срещу престъпността в НРБ по-ефикасна.

През 1967 г. Проф. Иван Ненов в статията си Основни положения на проекта за нов Наказателен кодекс, в сп. Социалистическо право изтъква необходимостта от създаването на нов НК с оглед да се приведе наказателното законодателство в съответствие с условия в страната след 9 септември 1944 г., както и с линията на партийната и държавната политика, начертана от Осмия и Деветия конгрес на Партията. Поставена е задача да се създадат условия за повишаване ефективността на наказателното право в борбата срещу престъпността. Наказанието е важно, но не решаващо средство за ограничаване

престъпността. Затова една от задачите при изработването на проекта е да се изключат от сферата на наказателното право по-незначителните деяния, да се проведе по-голямо разграничаване на различните по тежест престъпления, да се смекчат наказанията по отношение на по-леките, като в същото време се запазят строгите санкции спрямо тежките престъпления и престъпленията, представляващи опасен рецидив (Ненов, 1967, с. 32-33).

Проф. Иван Ненов (Ненов, 1992, с. 63) подчертава, че представеният за обсъждане проект представлява четвърта редакция, съобразена с многобройните критически бележки и предложения по време на обсъждането в юридическите среди през 1965 – 1966 г.

Във връзка с най-общата характеристика на проекта за нов кодекс може да се изтъкне, че той изхожда от същите принципи, които са в основата на този от 1951 г. Но от друга страна представлява една цялостна завършена кодификация. Създава се максимално опростена яснота при отграничаване на проявите, които са престъпления. Не на последно място изработването му е съобразено с основните идеи на съвременната наказателна политика (Ненов, 1969, с. 3-13).

Проектът е внесен и започва неговото обсъждане през март 1968 г. от Петото Народното събрание. Наказателният кодекс [4] е приет на 15 март 1968 г. и влиза в сила от 1 май с. г.

Новото в НК и завършване на наказателната кодификация

Целта на НК от 1968 г. е да защити от престъпни посегателства реда в народната република и живота на българските граждани. Задачата му е да закриля социалистическия държавен и обществен строй, неговите политически и икономически основи, да оказва пълна наказателно правна защита на брака, семейството и младежта, на културното наследство на нашия народ, на живота, здравето и личните права на българския гражданин [5].

Социалистическият демократизъм, хуманизмът, справедливостта, както и принципът на равенство на всички пред закона са ръководни принципи при изработването на проекта. Следва да се отбележи, че НК не е в пълно съответствие с международното право и поетите от нашата страна задължения по международни договори и конвенции. Пример за това са предвидените тежки наказания за престъпления, като планиране, подготвяне и водене на агресивна война, масови убийства, изтезания и изстребления на мирно население, унищожаване изцяло или отчасти на национални, етнически, расови или религиозни групи. За тези престъпления против мира и човечеството не се прилага давност. Извършителите на такива тежки престъпления подлежат на наказателно преследване и изпълнение на наложеното наказание независимо от времето, изтекло от извършването им. Според

вносителите на проекта по този начин нашето вътрешно социалистическо право, съдейства за усъвършенстването на международната законност, за предотвратяване на престъпления, които застрашават мира между народите и държавите.

Проектът е съобразен с установената след Априлския пленум линия на наказателната политика, изразяваща се в правилно съчетаване на принудата и наказанието с мерките за обществено въздействие и възпитание. Във връзка с това за престъпленията с по-малка степен на обществена опасност, които са извършени за първи път, са предвидени леки наказания или наказания без лишаване от свобода, включително и мерки за обществено въздействие и възпитание. В същото време за тежките престъпления, и особено за случаите на опасен рецидив, са предвидени строги наказания.

В сравнение със стария НК, в новия са създадени нови глави и раздели. Например: в общата част: „Множество престъпления“ (раздел IV на гл. II); „Освобождаване от наказателна отговорност“ (гл. VIII) с предаване на обществено поръчителство (р. I), или на другарски съд (р. II) или с налагане възпитателни мерки при непълнолетните (р. III); „Принудителни медицински мерки (гл. XI). Нови в особената част са: „Престъпления против брака, семейството младежта“ (гл. IV), „Престъпления против трудовите права“ (р. VI на гл. III), „Военни престъпления, извършени във военно време или в бойна обстановка“ (р. VI на гл. XIII), „Престъпления против мира и човечеството“ (гл. XIV).

Новото, което откриваме още при установяване на методите за постигане задачата на НК (чл. 1, ал. II) е: съществуването на законоустановени хипотези, при които вместо предвиденото в закона наказание на дееца за извършено престъпление, могат да бъдат наложени мерки, които са своеобразна обществена санкция или възпитателни мерки.

По отношение на пределите на действие на НК новото тук е възприемането на универсалния принцип – относно престъпленията против мира и човечеството и други визирани от международни конвенции престъпления (чл. 6), както и възможността да бъде признато в известна степен действието на чуждестранна присъда, доколкото съществува съответно международно съглашение за това (чл. 8) [6].

Подобрения, от гледна точка на систематичност, откриваме в материята на престъплението (гл. II), като се запазва общата позиция относно понятието престъпление. Създава се по-добра законодателна основа за решаване на въпросите около продължаваното престъпление. Налице е тясното свързване на разпоредбите относно стadiите и формите на престъпна дейност (приготовление и опит, съучастие, множество престъпления) с установените от кодекса особености в тяхната наказуемост. Също така са запълнени някои непълноти и са усъвършенствани съществуващи формулировки.

Подобрения има и в определенията на умисъла (чл. 11, ал. II), грешката (чл. 14), неизбежната отбрана (чл. 13, ал. I), като изрично е указано какво представлява превишаването на нейните предели (ал. II). Уредена е и хипотезата на т. нар. квалифицирани по резултата си престъпления (чл. 11, ал. V). Изменения са внесени също в определенията на приготвянето и опита (чл. 17, ал. I чл. 18, ал. I), като изрично е изключена наказателната отговорност за опит при евентуален умисъл (чл. 18 ал. I и III).

Значението на субекта на престъпната дейност е подчертано в отделната глава „Наказателно отговорни лица“. Той именно е обект на наказателното въздействие.

Налаганите наказания имат за цел главно да превъзпитат извършителят, който е нарушил нормите на социалистическия правов ред и едновременно с това да предупредят всички други да се въздържат от извършване на противозаконни действия [7].

В НК от 1968 г. е предвидена нова система на наказания. За разлика от НК от 1951 г., вместо 7 вида наказания, са предвидени 12 вида. Десет от тях са мерки за въздействие без лишаване от свобода. Разнообразието на наказателните мерки дава възможност за различен подход при определяне на наказанието във всеки отделен случай съобразно характера и особеностите на извършеното конкретно престъпно деяние и обществената опасност на извършителя. С разнообразието от наказания се цели се да се даде по-голяма възможност за индивидуализацията при определяне на наказанията по конкретните дела. Така се осигурява справедливо и ефикасно за превъзпитанието на деeca наказание.

Както в НК от 1951 г, така и в новия НК се запазва като основно наказание **лишаването от свобода**. Отново то е предвидено да се налага за по-голямата част от престъпленията, но сега максималният му срок е 15 годишен за разлика от стария, по който е 20 години. Но сега по изключение, в случаите на чл. 39, ал. II – III, може да бъде до 20 години. Предвиден е минимален срок на наказанието – един месец. Като това решение е взето на база опита, показващ, че този срок е достатъчен за поправяне и превъзпитание на осъдените. В новите наказателни кодекси на Съветския съюз и другите социалистически страни също такъв е бил този максимален срок. Законодателите, обаче съобразявайки се с особеностите и традициите в нашата страна, предвиждат в случаите за умишлено убийство, длъжностно присвояване на обществено имущество в големи размери, както и като алтернативно наказание на смъртното наказание, при замяна на смъртно наказание с лишаване от свобода и при някои случаи на рецидив, лишаване от свобода до 20 години.

Ново в кодекса е и обособяването като отделни наказания **лишаването от право** да се заема определена държавна или обществена длъжност, да

се упражнява определена професия или дейност и лишаването от звания, ордени и отличия. Те се налагат с съобразно характера на съответните престъпления.

Поради това, че не отговарят на характера и целите на социалистическото наказателно право са премахнати наказанията лишаване от изборителни, родителски права и от право на определена пенсия. Такова решение отново е съобразено със законодателството на Съветския съюз и другите социалистически страни.

По отношение на **наказанието конфискация** на имущество следва да се отбележи, че е направен опит да бъде сведен до минимум страничното му въздействие върху близките, пострадалия и третите лица въобще, чиито законни интереси трябва да бъдат напълно обезпечени. Като в сравнение с НК от 1951 г. случаите в особената част, за които се предвижда конфискацията, е неколкократно по-малък.

В този кодекс също е уредено **смъртното наказание** (Ненов, 1967, 44). Прилагането му е чувствително ограничено. Последното се предвижда за най-тежките престъпления против народната република, тежки умишлени убийства, грабеж, придружен с убийство, тежки изнасилвания, някои умишлени общоопасни престъпления, военни престъпления във военно време и за престъпления против мира и човечеството. В новия НК, за разлика от този от 1951 г., не се налага смъртно наказание за причиняване смърт по непредпазливост и за длъжностно присвояване на обществено имущество. В случаите на изнасилване, то се прилага, когато изнасилената умре, самоубие се или изпадне в трайно разстройство на съзнанието. Не се допуска смъртно наказание на бременна жена по време на извършване на престъплението или при постановяване на присъдата. Следва да се отбележи, че то е предвидено алтернативно с наказанието лишаване от свобода до 20 години с изключение на два случая. Смъртното наказание може да се изпълни само след като Президиумът на Народното събрание се произнесе по евентуалната му замяна с лишаване от свобода.

Напълно ново наказание в НК от 1968 г. е наказание **задължителното заселване**. С него се цели да се упражнява по-ефикасен надзор върху лица, които са изтърпели наказанието лишаване от свобода за някои по-тежки престъпления, както и за престъпления, представляващи опасен рецидив. Задължителното заселване се изразява в установяване на осъдения на досегашното му местоживееие или на друго определено населено място за срок от една до три години, а в случаите на опасен рецидив – до пет години. По този начин с лишаването от право на местоживееие в определено населено място се дава възможност на съда наред с другите наказания да отстрани виновния от средата, в която е извършил престъплението. То следва да се прилага в случаите на опасен рецидив, при някои престъпления от раздела

за разврат и др. Така не с административни мерки, а с присъда виновните лица се поставят в обстановка, при която възможността да извършват същите престъпления е значително ограничена.

Интерес представляват глава седма и осма от общата част на новия кодекс. В първата от тях се предвиждат случаите на освобождаване от изтърпяване на наложеното наказание – **условно осъждане или предсрочно освобождаване** – условно за пълнолетните и безусловно за непълнолетните. В глава VII са очертани в три раздела случаите на пълно или частично, условно или безусловно освобождаване от изтърпяване на наказание, наложено от съда с присъда на лице, извършило престъпление. А именно 1) „условното осъждане“ (чл. 66-69); 2) „предсрочно освобождаване“ (чл. 70-73) – условно за пълнолетните, безусловно за непълнолетните, както и 3) „помилването“ (чл. 74). Става въпрос за хипотези, при които по разпореждане на съда в присъдата или с последващ съдебен акт, или по акт на Президиума на Народното събрание се стига до неизпълнение на наказанието, наложено на лице, осъдено за извършено от него престъпление. Тези възможностите са предвидени и в НК от 1951 г. В НК от 1968 г., обаче те са много по-подробно разработени и тяхното прилагане е съчетано с възлагане на съответната обществена организация или трудов колектив, с тяхно съгласие да полагат възпитателни грижи спрямо осъдения през изпитателния срок. Законът предвижда още в случай, че не е възможно или целесъобразно възлагането на тези грижи на обществена организация или трудов колектив, може осъденият да се предаде на грижите на съответна наблюдателна комисия или на определено от съда лице. Така в НК от 1968 г. се въвежда едно ново твърде съществено положение – института на т.нар. „възпитателни грижи“, които под ръководството и контрола на съда ще се полагат по отношение на предсрочно освободените (чл. 73), условно осъдените непълнолетни (чл. 67, ал. III) и онези условно осъдени пълнолетни, за които съдът намери, че това е необходимо (чл. 67, ал. I). Организираното въвличане на социалистическите организации и на социалистическата общественост, както и на съответни квалифицирани личности в такива грижи за указаните категории лица, контролирано от съда повишава ефективността на въпросните институти. Предупреждаващото действие на съдебния акт на практика е съчетано с конкретни положителни въздействия и помощ, целящи да създадат за осъдените условия, които в максимална степен изключват възможността за рецидив от тяхна страна.

Условно осъдените и предсрочно освободените са поставени под постоянен контрол и наблюдение. Те същото така са наясно, че ако в изпитателния срок извършат друго умишлено престъпление от общ характер, за което се предвижда наказание лишаване от свобода, ще трябва да изтърпят и отло-

женото наказание. По този начин се очаква че няма да извършват нови правонарушения.

С оглед по-ефикасната борба против леките престъпления новият кодекс предвижда някои нови институти. В раздел втори на гл. VIII за първи път особените хипотези на „освобождение от наказателна отговорност“ със заменя на наказанието с мерки за възпитание – при два варианта: а) „предаване на обществено поръчителство“ (чл. 76-76), и б) налагане на мерки за обществено въздействие от другарски съд (чл. 77). В тези случаи не се стига до налагане на наказание, или безусловно се освобождава от наказателна отговорност като върху лицето се упражняват само възпитателни мерки или обществени санкции. У нас общественото поръчителство е нов, непознат институт за наказателно ни право. Възприет е от Съветския съюз и законодателствата на другите социалистически страни. Чрез общественото поръчителство се дава възможност на обществените организации и трудовите колективи да предложат на съда да не се налага наказание на лице, което е извършило за първи път престъпление, за което се предвижда наказание лишаване от свобода до една година или друго по-леко наказание. Обществената организация или колективът на трудещите се ангажират да се грижат за поправянето и превъзпитанието на лицето. Последното в едногодишен срок от предаването на обществено поръчителство не трябва да извърши друго престъпление или да наруши правилата на социалистическата законност. Предаване на обществено поръчителство става само от съда при определените в кодекса условия. Прилага се само, когато то наистина ще бъде оправдано и ефективно и само относно случаите, при които се касае до престъпления, относно които по закон се предвижда наказание лишаване от свобода до една година или по-леко наказание.

На обществено поръчителство, обаче не може да се предава лице, което е осъждано за престъпления от общ характер (Симеонов, 1967, с. 44).

Новият кодекс съдържа разпоредби относно участието на обществеността по превъзпитание и надзор на условно осъдените, предсрочно освободените, както и за осъдените на наказание без лишаване от свобода.

НК от 1968 г. утвърждава и разширява правомощията на обществените организации да прилагат социалистическото право вместо държавните органи. В случаите на по-малко значителни престъпления е възможно освобожданието от наказателна отговорност с налагане на мерки за обществено въздействие от другарски съд. Става въпрос за обогатяване на средствата за борба с престъпността (Байчев, 1968, с. 63).

Не съществува никаква безусловна компетентност на другарските съдилища по отношение на определени престъпления. Напротив, когато другарският съд констатира, че деецът явно не може да се поправи с мерки за обществено въздействие или повторно не се явява без уважителни причини

– той връща делото на държавните органи за осъществяване на наказателно преследване (чл. 77, ал. III).

В гл. IX е разгледан въпросът за погасяване на наказателното преследване и на наложеното наказание. Тук следва да се подчертаят две положения: изключване на давността относно „престъпленията против мира и човечеството (чл. 79, ал. II) и въвеждането на т. нар. „абсолютна давност“ – увеличен срок, след изтичането на който, даже при прекъсване или спиране на давността, наказателното преследване и наложеното наказание се погасяват безусловно (виж. чл. 81, ал. III).

В стария НК съществува сериозна празнота по отношение на мерките спрямо лицата, които са извършили общественонеопасно деяние в състояние на невменяемост и които имат нужда от лечение. Следва да се отбележи, че в стария НК само разпоредбата на чл. 32 урежда този въпрос, а това е твърде недостатъчно. Поради това в новия кодекс се съдържат разпоредби за предварителни медицински мерки, които ще се налагат на такива лица, като се настаняват в психо-неврологични лечебни заведения. Съдът следва да прилага тези мерки при наличието на общественонеопасно деяние, извършено от невменяемо лице или лице, което след извършването на деянието е изпаднало в такова състояние, при положение че самото деяние не е престъпление. В гл. XI са обособени нормите относно „принудителните медицински мерки“. Сравнително изчерпателно е уредена и тази материя, като е ползван нашия и съветския опит. Новият НК визира прилагането на съответни медицински мерки само при наличието на извършено общественонеопасно деяние, в случаи, когато:

а) поради невменяемост на дееца извършеното не е престъпление или деецът е изпаднал в невменяемост след извършване на престъпление (чл. 89 – 91), и

б) престъпление с извършено от лице, страдащо от алкохолизъм или наркомания (чл. 92).

Що се отнася до наказанието *неправителен труд без лишаване от свобода* в новия НК са внесени подобрения в неговия режим. И тук то е предвидено като самостоятелно или алтернативно наказание за престъпления, не представляващи голяма обществена опасност. Предвижда се да се изтърпява от осъдения, където работи, а в случай че не работи – на определено от съда място. Лицето, на което е наложено това наказание се ползува с всички права по трудовото законодателство. Особеното тук е, че времето, през което то изтърпява наказанието, не се зачита за трудов стаж и му се правят удържки от трудовото възнаграждение в размер от 10 – 25%. В НК от 1968 г. са усъвършенствани разпоредбите и на останалите наказания – конфискация, глоба и др., с оглед по-пълното им съобразяване е изискванията на социалистическата законност и повишаване на тяхната ефективност.

По отношение на **опасния рецидив** се предвиждат по-тежки наказания, а в някои случаи – и задължително заселване или лишаване от право на местоживееене в определено населено място, както и неприлагане на предсрочното освобождаване и други ограничения.

В борбата с престъпността важно значение има **наказателноправна политика спрямо непълнолетните**, извършители на престъпления. В новия НК е обърнато голяма внимание на борбата с младежката престъпност. Усъвършенствани са правилата относно режима за наказване на непълнолетните. Направените изменения са съобразени и с богатия опит на съдебните и прокурорско-следствените органи. Като целта на налаганите наказания на непълнолетните е подчинена на тяхното превъзпитание и подготовката им за общественополезен труд (Михайлов, 1968, с. 11). Също така се разширява възможността непълнолетните, извършили на престъпления, чиято обществена опасност не е голяма, да бъдат освобождавани от съдебно наказание и да се предоставят на комисиите за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Дава се възможност и съда, когато намери това за целесъобразно, да приложи възпитателни мерки вместо наказание или настаняване в трудововъзпитателно училище.

Създава се възможност и за органите на прокуратурата също да могат да настаняват непълнолетни в трудововъзпитателни училища, вместо да ги предават на съд.

Относно режима на наказателно отговорните непълнолетни (гл. VI) се предвижда наказателна отговорност от 14 до 18 години при условие, че непълнолетният е разбирал свойството и значението на деянието и е могъл да ръководи постъпките си (чл. 31, ал. II). Възможно е освобождаване от наказателна отговорност, в случай на нетежко престъпление, извършено поради увлечение или лекомислие и деецът може да се поправи с възпитателни мерки (чл. 61, 79).

По времето на изработването на кодекса в отделните социалистически законодателства се наблюдават известни различия в предпоставките и режима на наказателната отговорност на непълнолетните. Според проф. Н. Ненов по това време в България съществува значителен опит, затова и системата в проекта обезпечава съчетаването на двата момента, които са особено необходими в тази област: от една страна, култивиране в подрастващите чувство за обществена отговорност, от друга – упражняване върху тях на наказание, само когато такова е действително необходимо, като при това се центрира предимно върху поправително-възпитателното му въздействие [8].

Във връзка с хуманизирането на наказанията за непълнолетните в НК са предвидени само три, а именно: лишаване от свобода, обществено порицание и лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност. Като налагането на наказанието лишаване от свобода е съобразено с

възрастта и психиката на непълнолетните. Когато наказанието е предвидено за срок по-малък от една година, лицата се настаняват в трудововъзпитателни училища. Съдът има право да наложи и друга възпитателна мярка, ако прецени че последната е нецелесъобразна.

В случаите, когато престъплението е извършено от лекомислие или увлечение, непълнолетните могат да не бъдат предавани на съд, ако спрямо тях могат успешно да се приложат възпитателни мерки – настаняване в трудово възпитателни училища.

Непълнолетните изтърпяват наказанието лишаване от свобода в поправителни домове със специален режим. С това решение се цели да се осигури по-ефикасно и по-трайно тяхно превъзпитание. От всичко казано дотук, може да се направи изводът, че именно възпитателните мерки се използват в огромния брой случаи при престъпления, извършени от тази възрастова група лица.

В общата част на НК от 1968 г. в сравнение с тази на кодекса от 1951 г. по-пълно и последователно са изразени принципите на социалистическата законност. Доказателство за новото принципно положение, с което се следва линията на развитие на социалистическия демократизъм, е предвиденото в чл. 1, ал. II на проекта, че НК установява не само престъпленията и наказанията за тях, но и случаи, при които вместо наказание могат да бъдат наложени мерки за обществено въздействие и възпитание. Съобразяването на указаните социалистически принципи е било основна задача и при установяване системата на наказанията и усъвършенстване на техния режим.

Що се отнася до промените в особената част, те са в няколко насоки. На първо място, е налице завършен характер на кодификацията. Това се постига чрез включване на всички състави, които дотогава са били предвидени в други закони. По този начин се създават условия за по-последователно и еднакво прилагане принципите на наказателна политика и се улеснява наказателното правораздаване. На второ място, се предвиждат редица нови състави на престъпления – във връзка със защита на семейството и младежта, на социалистическото стопанство, на трудовите и други права на гражданите, както и във връзка с изпълнение на ангажменти, поети от нашата страна чрез ратифицирани от нея международни конвенции. Съставите за редица престъпления са изоставени било поради това, че не са присъщи на новите условия, било защото борбата с тези прояви може да бъде проведена с успех без използване на наказателната отговорност. На трето място, се внасят подобрения в систематиката.

В особената част на новия НК е направен опит за възможно най-системно подреждане на нормите относно отделните видове престъпления. Като престъпления са въздигнати само онези деяния, които имат по-висока степен на обществена опасност и е необходимо борбата срещу тях да се води

с наказателни средства. За това в особената част на НК са предвидени само наказателноправни състави, които с максимална ефективност да могат да служат в борбата с престъпността.

С цел правилното индивидуализиране на наказанието за дадено престъпление е направено диференциране на отделните случаи с различна степен на обществената опасност за едни и същи престъпления. С малки изключения почти за всички престъпления са предвидени алтернативно две или повече наказания, като при по-леките престъпления съществува възможност за налагане на наказание без лишаване от свобода.

В същото време, за да се предотврати извършването на по-тежки деяния и за ограничаване на вредоносните резултати, в особената част се предвижда при някои престъпления да се намали наказанието. Това е възможно например при транспортна злополука, когато деецът е направи всичко възможно за спасяване на пострадалите или при присвояване и кражба върне или замести вещите, предмет на престъплението. Така не се отслабва наказателната защита, но се създават специфични наказателноправни стимули за дееца сам да съдейства за намаляването на вредоносното действие на престъплението.

Прави впечатление, че са подобрени разпоредбите срещу престъпленията против Народната република. Те са редки, но едни от най-общественоопасните. Тези деяния са особено важни, тъй като с тях се засяга политическата основа на социалистическия държавен строй. Заради това за измяна, предателство, шпионаж, диверсия и вредителство е предвидено най-тежкото наказание по нашата наказателноправна система — лишаване от свобода до 20 години или смърт.

Наказания, осигуряващи ефикасна, защита на личността в тогавашното ни социалистическо общество са предвидени за престъпленията: убийства, телесни повреди, разврат, злепоставяне, принуда, обида и клеветата.

В НК от 1968 г. са подобрени значително наказанията за престъпленията против правата на гражданите, националното и расово равенство, изборителното право, вероизповеданията, неприкосновеността на жилището, кореспонденцията и плагиатството.

Нещо ново в кодекса, което не откриваме в този от 1951 г., са престъпленията против трудовите права на гражданите. Предвижда се и наказание за длъжностни лица, които не изпълняват съдебни решения за възстановяване неправилно уволнени работници и служители.

Усъвършенствани са текстовете за престъпленията против личната собственост, против правосъдието, реда и общественото спокойствие, престъпления по служба, хулиганство и др.

С оглед успешната борба срещу посегателствата против народното стопанство са изградени и съставите за престъпления против социалистическо-

то стопанство. Сериозни санкции са предвидени за безстопанствеността, за допускане произвеждане и пускане в продажба на недоброкачествени промишлени стоки, за нарушаване монопола на външната търговия, валутните престъпления, контрабандата, за изготвяне и преправяне на парични знаци и за престъпленията, увреждащи горското и ловното стопанство в социалистическата ни страна. Строги наказания са предвидени и за подкуп, за лъжесвидетелстване, употреба на противозаконни принудителни средства от орган на властта при разследване и разпит на обвиняем, свидетел или вещо лице. Нови състави са предвидени във връзка с посегателствата срещу представители на обществеността при или по повод изпълнение на функциите им по осигуряване на обществения ред. Предвиждат се по-тежки наказания за употреба на сила и заплашване срещу орган на власт, за престъпления по служба и др. Усъвършенстван е и съставът на престъплението хулиганство. Освен обикновените случаи на хулиганство е предвиден и квалифициран състав с наказание лишаване от свобода до пет години.

Прави впечатление, че с оглед новите моменти в наказателната политика на държавата, изменения претърпяват и престъпленията по служба. Промените в законодателството засягат и самото понятие длъжностно лице, като единствен възможен субект на престъплението по служба. В НК от 1968 г. с много по-голямо съответствие с действителността са съставите на престъпленията по служба, като даденото в тях решение е по-справедливо (Хинова, 1968, с. 13, 22).

В НК от 1968 г. за престъпление е обявено също и деяние извършено от пълнолетно работоспособно лице, което продължително време не се е занимавало с общественополезен труд и живее от нетрудови доходи, придобити чрез експлоатация на чужд труд, непозволено експлоатиране на недвижими имоти и транспортно средство, чрез спекула или по друг непозволен или неморален начин. За последното се предвижда наказание задължително за селване или поправителен труд.

Значително са подобрени съставите на престъпленията против носене на военната служба и военните престъпления, а наказанията за тях са съобразени с обществената опасност.

По отношение на особената част на НК може да се обобщи, че е направен е опит за възможно най-системно подреждане на нормите относно отделните видове престъпления при последователно провеждане на възприетия критерий, а именно засегнатите от деянието социалистически обществени отношения.

Въведени са повече вътрешни подразделения („раздели“) в рамките на отделните глави. Така се създава по-голяма прегледност и се улеснява ориентирането на гражданите и прилагането на съответните норми.

Ръководно при формулирането на съставите на проектът е разбиране, че е необходимо отделните видове престъпления и техните по-тежко и по-леко наказуеми случаи да бъдат достатъчно пълно и точно очертани в закона. Законодателят се е стремил да изключи от кръга на наказуемите тези деяния, които поради по-ниска степен на обществена опасност или поради други съображения не би следвало да се третират като престъпления.

Основните положения, които са водещите при установяването на отделните наказанията за престъпленията в особената част на проекта са, че на състави отговарят санкции в сравнително по-ограничени рамки, които в същото време са достатъчни за безусловно необходимата индивидуализация на наказанието. Избегнати са също и абсолютно определените санкции. Голям е броят на престъпленията, за които са предвидени алтернативни санкции като новото е, че в повече хипотези може да бъде наложено вместо лишаване от свобода наказание без лишаване от свобода. Предвидена е и възможността да се налагат при по-леки престъпления алтернативно наказания без лишаване от свобода, като се взема предвид конкретната степен на обществена опасност на деянието и дееца, и да не се стига до лишаване от свобода в случаите, при които изолирането на виновния от обществото се явява ненужно и т.н.

Направените в системата на особената част промени са в три насоки: 1) закономерно групиране на сродните норми; 2) правилно обособяване на отделните глави и 3) подреждане на последните.

Заклучение

В социалистическа България НК от 1968 г. е определян като една завършена наказателна кодификация. В него са отразени редица нови положения и институти. Особената му част обхваща всички прояви, които нашето наказателно право третира като престъпления. Новото в него е усъвършенстването на системата на наказанията, както и преоценката на вида и размера за отделните престъпни деяния. Той служи за еднообразното прилагане на наказателните норми и чрез него се улеснява практиката. Разработен е като нов законодателен акт, въпреки че е изработен въз основа на същите принципи, които са в залегнали в кодекса от 1951 г.

В своята работа законодателят се ръководи от политическото, икономическото и културно развитие на нашата социалистическа държава, както и перспективите за бъдещото ѝ развитие. Кодексът е създаден въз основа на постижения на социалистическата правна наука и теория, както и практиката на органите, борещи се с престъпността. При изработването му е използван опитът от практиката и законодателството на СССР и другите социалистически страни. Съобразен е с обективните условия в социалисти-

ческото общество, както и със социалистическите принципи. Той е израз на следваната у нас политика след 1956 г. Наред с това кодексът е съобразен и с постиженията на европейските страни.

При разработването му ръководно място имат основните идеи на наказателната политика и основните принципи на наказателното право – законност, демократизъм, равенство на всички граждани пред закона, хуманизъм и т.н.

Този кодекс е важна стъпка за усъвършенстване на българската правна система въобще. Тази втора българска наказателна кодификация е съобразена с изискванията и тенденциите в социалистическа България.

Бележки:

[1] През 2018 г. се навършват петдесет години от приемането на Наказателния кодекс.

[2] Априлският пленум на ЦК на БКП е заседание на Централния комитет на БКП, проведено в периода 2 – 6 април 1956 г. На него дотогавашният партиен и държавен лидер Вълко Червенков е окончателно заменен и начело на партията от първия секретар (от 1954 г.) на ЦК Тодор Живков.

[3] Виж Стенографски дневници, V НС, I, р. с. 30.

[4] Виж ДВ, бр.26/1968 г.

[5] Виж Стенографски дневници, V НС, I, р. с. 33.

[6] Виж Стенографски дневници, V НС, I, р. с. 36.

[7] Пресконференция, устроена от министъра на правосъдието за обсъждане на проекта за наказателен закон (кодекс) и закона за семейството, в: Социалистическо право, кн. 4, 1967, с. 41.

[8] Виж Стенографски дневници, V НС, I, р. с. 40.

Референции:

Байчев, Ил. (1968). Освобождаване от наказателна отговорност с налагане мерки за обществено въздействие от другарския съд (раздел II, глава VIII от Наказателния кодекс), в: Правна мисъл, кн. 5, 1968, с. 63.

(Baychev, Il., 1968. Osvobozhdavane ot nakazatelna otgovornost s nalagane merki za obshtestveno vazdeystvie ot drugarskia sad (razdel II, glava VIII ot Nakazatelnia kodeks), v: Pravna misal, kn. 5, 1968, s. 63.)

Михайлов, Д., (1968). Особени правила за наказание на непълнолетните в новия Наказателен кодекс, в: Социалистическо право, кн. 9, 1968, с. 11.

(Mihaylov, D., 1968. osobeni pravila za nakazanie na nepylnoletnite v novia Nakazatelen kodeks, v: Sotsialisticheskoto pravo, kn. 9, 1968, s. 11)

- Ненов, Н., (1967). Основни положения на проекта за нов Наказателен кодекс, в: Социалистическо право, кн. 8, с. 32-46.
- Nenov, N., 1967. Osnovni polozhenia na proekta za nov Nakazatelen kodeks, v: Sotsialistichesko pravo, kn. 8, s. 32-46)
- Ненов, Ив., (1969). Ръководни идеи и принципи на новия Наказателен кодекс, в: Социалистическо право, кн. 8, с. 3-13.
- (Nenov, Iv., 1969. Rakovodni idei i printsipi na novia Nakazatelen kodeks, v: Sotsialistichesko pravo, kn. 8, s. 3-13)
- Ненов, Ив., (1992). Наказателно право на Република България, Обща част, книга първа, Изд. София-Р, София.
- (Nenov, Iv., 1992. Nakazatelno parvo na Republika Bylgariya, Obshta chast, kniga parva, Izd. Sofia-R, Sofia)
- Симеонов, Хр., (1967). Условно осъждане от наказателна отговорност с предаване на обществено поръчителство, в: Социалистическо право, кн. 6, с. 44.
- (Simeonov, Hr., 1967. Uslovno osazhdane ot nakazatelna otgovornost s predavane na obshtestveno porachitelstvo, v: Sotsialistichesko pravo, kn. 6, 1967, s. 44)
- Хинова, Т., (1968). Отговорност на длъжностните лица за престъпления по служба според новия наказателен кодекс, в: Социалистическо право, кн. 7, с. 13, 22.
- (Hintova, T., 1968, Otgovornost na dlazhostnite litsa za presaplenia po sluzhba spored novia nakazatelen kodeks, v: Sotsialistichesko pravo, kn. 7, 1968, s. 13, 22)

НАКАЗАТЕЛНИЯТ КОДЕКС ОТ 1968 г. – НОВ ЕТАП В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

Резюме

Студията е посветен на петдесетгодишнината от приемането на Наказателния кодекс през 1968 г. и отразява нов етап в развитието на наказателното ни право. С него се завършва наказателната кодификация. Той е изграден върху основните принципи на наказателната политика на българската социалистическа държава. Изследването му би дало по-ясна представа за провежданите реформи, а добрите и лошите практики от недалечното минало могат да послужат като ценен извор за бъдещи законодателни промени.

Ключови думи: Наказателен кодекс, кодификация, социалистическа правна наука, социалистическото законодателство, социалистическа държава

JEL: K140, K190

THE PENAL CODE OF 1968 – A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF BULGARIAN CRIMINAL LAW

Neli Radeva*

Abstract

This study is dedicated to the 50th anniversary of the adoption of the Penal Code in 1968 and represents a new stage in the development of our criminal law. It completes criminal codification. It is based on the basic principles of the penal policy of the Bulgarian socialist state. A number of new positions and institutes have been affected. Its education would give an knowledge of the reforms that have been made and it is a valuable source for future legislative changes.

Key words: Penal Code, socialist legal science, codification, socialist legislation, socialist state

JEL: K140, K190

* Neli Radeva, PhD in Law, Assist. Prof., Department of Public-Law, UNWE, email: radeva.neli@abv.bg